

Szirányi Gábor

Egy nagyváradai muzsikus: Szalay Elemér

(Sopron, 1895. november 17. – Nagyvárad, 1947. május 22.)

Ha módod van rá / akár a múlt porából / állíts emléket. (Szirányi Gábor: Feladat) *Szirányi Gábor a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Központi Könyvtárának főmunkatársa.*

„Fájdalmasan megrendült szívvel tudatjuk, hogy drága vérünk, büszkeségünk és erősségünk, dr. Szalay Elemér, a Városi Zenekonzervatórium igazgatója, a Székesegyház és a Cion templom zeneigazgatója, minden kulturális, humánus és művészi magasabbrendűség igaz barátja és önzetlen katonája, f. hó 22-én elköltözött oda, ahol már nincs semmi fájdalom, csak muzsika. Művészelképét visszaadta Teremtőjének, de csodálatos lény, nobiles gondolkodása és tanári munkájának annyi sok dokumentuma itt maradt köztünk, kik porig sújtva, kábult szomorúsággal tekintünk távozó alakja felé. A tudás és hűség mintaképe volt; így él bennünk, kik örökké gyászolni fogjuk:

Dr. Szalay Elemérné és négy fia, Fischer Ervinné Szalay Stefánia¹ (...)

Dr. Szalay Elemér, a városi zenekonzervatórium igazgatója, a kiváló zeneszerző és művész, a becsületes ember és tisztviselő örök mintaképe, 1947. május 22-én, tragikus hirtelenséggel elhunyt. Kiváló érdemei elismeréseként a város dr. Szalay Elemért saját halottjának tekinti. Temetése 1947. május 25-én déli 12 órakor lesz a Zenekonzervatórium díszterméből.

Emlékét megőrizzük!

Nagyvárad, 1947. május 23.

A város közönsége nevében Nagyvárad város Polgármestere.”²

És nem feledték. Halálának tízéves évfordulója alkalmából emlékhangversenyt tartottak, amelyen felléptek a város ismertebb itthoni és elszármazott művészei.³ Tabéry Géza író lírai cikkben emlékezett meg feledhetetlen alakjáról, Csire József egyetemi tanár, Alföldi Pál, az iskola kiváló diákja, Thurzó Sándor zenetörténész mind a legnagyobb elismeréssel emlékeztek meg róla.⁴ Ám a hagyaték menthetetlenül szétszóródott. Szalay Elemér özvegye, Mesterházy Margit, férje halála után visszaköltözött Budapestre, mivel fiai itt jártak

¹ Fischerné Szalay Stefánia (1886–1964), Szalay Elemér nővére a Zeneakadémián Thomán István és Bartók Béla növendéke, majd 1909-től haláláig Váradon zongoratanár, Bartók emlékének leghűségesebb erdélyi ápolója.

² Ványai Károly ekkor Nagyvárad polgármestere.

³ Vö. EMÓDI János: *Nagyvárad zenei történelmi dokumentumok*. Nagyvárad 2006. Szerzői kiadás.

⁴ Uo.

egyetemre. Fischerné Szalay Stefánia 1964-ben halt meg Váradon. Végrendeletében a birtokában lévő iratokat, leveleket, dokumentumokat —köztük Szalay Elemér kéziratot műveit— gyermekeire, a Budapesten élő Szirányiné Fischer Gabriellára, illetve a Kolozsvárra költözött Fischer Ervinre hagyta, akik legjobb tudásuk szerint őrizték azokat. Nyomatott kiadványok hiányában azonban műveit elhunytja után nem játszották, így zeneszerzői munkássága lassan feledésbe merült.

Változás az 1990-es években állott be. Csire József⁵ egyetemi tanár, egykori tanítványa Ridzyk Gyöngyi⁶ halála alkalmából írt emlékező cikket a *Romániai Magyar Szó*-ban.⁷

„Ridzyk Gyöngyi (...) miután Bukarestben katedra nélkül maradt, szülővárosában, Nagyváradon kap végleges állást. (...) Utolsó nagy erőfeszítése (...) egy monográfia megírása volt. A bukaresti egyetemre benyújtott, a tanári I. fokozat elnyerését célzó dolgozat témája dr. Szalay Elemér (1896–1947) életműve. Nagyvárad egykor köztisztviselőnek örvendő tanárát, az 1922–1947-es időszak kiemelkedő orgonaművészt és zeneszerzőjét a teljes feledésből kellett visszahozni. Széthullt, idő dézsmálta művészi hagyatékát —a még utolérhetőt— szedte össze Ridzyk Gyöngyi. Kézrel másolt kották, kallódó kéziratok, elfekvő levelek, régi újságlapok, plakátok, műsorfüzetek és az egykori tanítványok mutattak rá az ösvényre, amelyen a dolgozatírónak haladnia kellett, hogy végül képet alkothasson magának és másoknak arról a tragikus sorsú jeles emberről és nagyszabású művészről, akire már-már örök homályt borított a nevét-munkásságát feledő néhány évtized.”

Ridzyk Gyöngyi váratlan halála a monográfia⁸ nyilvánosságra kerülését megakasztotta.

Szalay Elemér 1895. november 17-én született Sopronban. Családja 1900-ban költözött Nagyváradra, miután édesapját, Szalay Jánost —aki a Magyar Királyi Postánál volt alkalmazott— „távírda-postatanácsosnak” Váradra helyezték. Gimnáziumi tanulmányait a Premontrei Főgimnáziumban végezte 1905–1913 között, majd beiratkozott a Nagyvárad Magyar Királyi Jogakadémiára. 1916-ban

⁵ Csire József (Nagyvárad, 1926–) zeneszerző, zenetörténész, karmester, egyetemi tanár. Főiskolai tanulmányait Kolozsváron kezdte, de Bukarestben diplomázott. A hatvanas évektől a bukaresti Zeneakadémián tanít, az elméleti kar tudományos titkára, 1990-től pedig dékánja.

⁶ Ridzyk Gyöngyi (Nagyvárad, 1950–1998) zenei tanulmányait a Bukaresti Konzervatórium-ban Oláh Tibor, Csire József, Aurel Stroe, Liviu Comes irányításával végezte. A hetvenes évek végén zenei munkatársa volt a Bukaresti Rádió magyar adásának, Nagyváradra pedig a nyolcvanas évek közepén tért vissza, ellenpontot és összhangzattant tanított a zenelíceumban, később pedig a Sulyok István Református Főiskolán.

⁷ Vö. CSIRE József: „Lux aeterna luceat eis — Rydzik Gyöngyi halálára”, *Romániai Magyar Szó* (új sorozat) XI (1998) 7–8.

⁸ RIDZYK Gyöngyi: *Dr. Szalay Elemér profesor, organist, compozitor, organizator al vietii muzicale ordene intre 1922–1947.*

behívták katonának. Először Budapestre, majd a 306-os honvéd gyalogezreddel —főhadnagyi rangban— a keleti frontra került. 1916 novemberében súlyosan megsebesült. Felépülése után idegsokk miatt átmenetileg leszerelték. Megkezdett jogi tanulmányait a Kolozsvári Tudományegyetemen fejezte be 1918-ban, megszerelve az államtudományi doktorátust. Ezután rövid időre ismét behívták katonának Kecskemétre, a 30-as királyi gyalogezredhez. Zenei tanulmányait nővére, Szalay Stefánia zeneiskolájában kezdte, összhangzattant és zeneelméletet tanult, valamint zongorát Fischer Ervintől. 1920-ban felvételt nyert a budapesti Országos Magyar Királyi Zeneművészeti Főiskolára Hans Koessler zeneszerzés-művészképző osztályába. A Zeneakadémia évkönyveiből kiderül, hogy az 1921/22-es tanév második félévében teljes tandíjmentességben részesült. A tandíjmentesség feltehetően azért illette meg, mert 1921-ben megnősült. Diplomája⁹ megszerzése után feleségével, Mesterházy Margittal Váradra költözött, ahol haláláig szolgálta a várost zenetanárként, orgonistaként, művészeti vezetőként. „Szenvedélyes pedagógus volt, muzsikusnemzedékek nevelője, előadóművészek és zeneszerzők mestere. Növendékeit zeneelméletre, összhangzattanra és zongorára tanította”,¹⁰ 1922-től a Fischer-Szalay zeneiskolában tanított, majd sógora, Fischer Ervin 1924-ben bekövetkezett, váratlan halála után, nővére kérésére —akinek négy árváról kellett gondoskodnia— átvette a nevezett iskola vezetését is. Önzetlensége városszerte ismert volt. A tehetséges, de szegény sorsú növendékeket gyakran ingyen tanította. Thurzó Sándor¹¹ nagyváradi zenetörténész emlékei szerint „Szalay Elemér fáradhatatlan volt. Igazgatói és tanári elfoglaltsága mellett mindig talált időt tehetségesebb tanítványaira. Órák után elbeszélgetett velünk, ha kellett, tartotta bennünk a lelket. Nem győzte hangsúlyozni, mennyire fontos jelen lenni a hangversenyeken. A koncertek után az elhangzott művekre terelte a szót, így szinte észrevétlenül vezetett rá az önálló gondolkodásra és véleményalkotásra. Minden ősbemutató és új szolista megörvendeztette. Büszke volt városunk zenei múltjára és gyakran hangoztatta: rajtunk múlik, hogy ehhez a gazdag szellemi örökséghez méltók legyünk. Tudta, hogy már abban az időben foglalkoztam Nagyvárad zenei múltjával, amikor összhangzattan órákat vettem tőle. Ezért arra figyelmeztetett, hogy legyen kitartó, mert rengeteg nehézségbe fogok ütközni, és lankadatlan, állandó erőfeszítésre van szükség a legszerényebb eredmény eléréséhez is.”¹²

⁹ „221/922 szám alatt. Az Orsz. m. kir. Zeneművészeti Főiskola igazgatósága bizonyítja, hogy dr. Szalay Elemér úr, aki született Sopronban az 1895 évi november hó 17-én és rom. Kath. Vallású, az 1920/21 valamint az 1921/22-ik tanévekben az Az Orsz. m. kir. Zeneművészeti Főiskola zeneszerzési tanszakán a művészképző tanfolyamot Koessler János tanár vezetése alatt elvégezte kitarító szorgalommal és jeles eredménnyel. (...) Budapest 1922. június hó 6. Moravcsik Géza sk. Hubay Jenő sk.”

¹⁰ CSIRE József: *i.m.*

¹¹ Thurzó Sándor zenetörténész, a Nagyváradi Filharmónia nyugdíjas hegedűművésze, koncertmestere és évtizedeken keresztül művészeti titkára, Nagyvárad zenei múltja adatainak fáradhatatlan gyűjtője. [Ld. lapunkban, III (1995/1996) 81–107. A Szerk.]

¹² CSIRE József: *i.m.*

„Nem feledhető oktatói minőségének erkölcsi szépsége, ahogy egyre-másra fogadja magához potyatanítványait, a nincstelen fiatalokat, akikben a tehetség szikráját véli felfedezni. A faji és felekezeti megkülönböztetések dicstelen korszakában egyforma szeretettel, odaadással foglalkozik minden rendű, rangú, minden nemzetiségű és minden vallású tanítványával. Feltűnő, szemet szűrő ez abban az időben, 1930 és 1944 között. Annyira feltűnő, hogy gyanakvó polgártársai nem minden malíciától mentesen faggatják vallási hovatartozása felől. Közismert Szalay Elemér tömör válasza ezekre a kellemetlenkedő firtatásokra: «Az én istenem Sebastian Bach».”¹³

Hlatky Endre¹⁴ főispán 1942 júniusában az alábbiakat írta Nagyvárad Város Zeneiskolája 1941–42. tanévi értesítőjében:¹⁵ „Nagyvárad közművelődésének fontos eszköze a város zeneiskolája. Ennek létesítésével az 1914–18. évi világháborút megelőző, távoli évtizedek régi vágyai valósultak meg 1941-ben. Voltak Nagyváradnak a régi békevilágban is hivatásos zenetanárai, zenetanárnői. Iskoláikban —bár ezek magánjellegűek voltak— komoly zenepedagógiai munka folyt, s a tanítványok megszerezték a zene kedvelésének lelki adottságait, a műélvezet tudatosságát. Mégis: e magániskolák nem voltak oly fokban szervesen részei egy nemzeti zeneoktatás rendszerének, mint amilyen fokban a hazánkban azóta valóban tökéletesre erősödött zeneiskoláztatásnak ma már egy városi zeneiskola tényezőjévé lehet. (...) Most már 1941 óta a helyzet Nagyváradon is más. A kísérletként megalakult városi zeneiskola első évi munkája azt igazolja, hogy a város közönségének ez iskolához fűzött reményei teljesültek. A korábbi nagyvárad magániskoláknál legszebb eredményeket ért tanerők bevonásával ez a városi iskola valóban folytatása a régi Várad zeneoktatásának.”

Az állandó magyar színház megszervezése mellett a város kulturális életét jelentősen befolyásolta a zeneiskola megalapítása, amelynek létrehozásában az iskolaigazgatónak, a fáradhatatlanul agilis Szalay Elemérnek elvülhetetlen érdemei vannak, és amelyet haláláig igazgatott. Az iskola 14 felsőfokú végzettséggel rendelkező tanárt alkalmazott, zongora, hegedű, ének, cselló, gordon és zeneszerzés tanszakot működtetett, a beiratkozott diákok összlétszáma a legsikeresebb és viszonylag nyugodt években 300 fő körül volt.

Szalay Elemér nemcsak tanárként és iskolaigazgatóként volt jelen Nagyvárad művészpártoló, kulturált zenei életében, hanem mint orgonista is gyakran közreműködött. Az idősebb nemzedék tagjai számára mind a mai napig emlékezetes marad orgonamuzsikálása, amelyet misék vagy más vallásos ünnepek alkalmával hallgathattak a római katolikus székesegyházban, a Kőrös-parti református templomban és a neológ Cion zsinagógában. De nemcsak orgonált,

¹³ TABÉRY Géza: *Egy váradai muzsikusi emlékezetére*. Nagyvárad 1957.

¹⁴ Hlatky Endre (Nagyvárad, 1895 – Róma, 1957) sajtófőnök, a Magyar Rádió műsorigazgatója, szerkesztő. 1940-től Nagyvárad főispánja.

¹⁵ SZALAY Elemér (közr.): *Nagyvárad Város Zeneiskolája 1941–42. tanévi értesítő*. Hájtájer és tsany., Nagyvárad 1942.

hanem vezényelte a székesegyház kórusát, és a kórusban is gyakran énekelt, mivel kiválóan szép basszus hangja volt.

„Temetésén, 1947 tavaszán többek között a nagyváradi katolikus püspöki székesegyház ének- és zenekara búcsúztatta orgonistáját, aki hosszú éveken át volt spiritus rector-a, ösztönzője, mindenese a kitűnő együttesnek. Ha kellett, igényes nagymisék basszus szólamát énekelte ritka szépségű, orgonahangzású hangján, besegített az énekarban, ha éppen arra volt szükség (persze közben orgonált tovább). (...) De legszebb emlékeim csodálatos orgona interpretációihoz fűződnek: olyan elmélyült Bach-tolmácsolást, legalábbis élőben, azóta sem hallottam. Ünnepi miséken a püspök bevonulását mindig az ő lélekemelő improvizálása kísérte; a szertartás után pedig, mintegy záróakkordként, szinte külön hangversenyt adott ráadásnak a barokk és klasszikus orgonairodalomból, — kivételesen saját szerzeményeiből. Írt miséket és egyéb, egyházi szolgálatra szánt darabokat, vonósnégyeseket, kórusműveket, dalokat.”¹⁶

Az utókornak Szalay Elemér zeneszerzői munkásságát a legnehezebb értékelnie, mivel művei csak kéziratos formában, egyedi példányként voltak használatban. Nem törekedett ugyanis arra, hogy művei nyomtatásban is megjelenjenek, így ezek jelentős része elkallódott.

Emődi János¹⁷ a birtokában levő dokumentumok alapján megpróbálta rekonstruálni az életművet. A korabeli meghívók, újságcikkek, rádióműsorok alapján összeállított műjegyzék roppant töredékes. Legtöbb szerzeményének csak a címét ismerjük, bár néhány kotta kézirata fennmaradt. Ridzyk Gyöngyi ezeket tanulmányozva vont le a kritikai következtetést: „műveinek közös vonása a terjedelem és a forma miniatűr volta. De műfajra való tekintet nélkül — legyen szó zongoráról, énekhangra vagy zenekarra komponált darabról — a tökéletes művészi kivitelezés minden esetben rendkívüli arányérzékkel párosul. A Szalay-kompozíciók másik sajátossága a stilisztikai változatosság. Zongoradarabjai nem lépnek túl Liszt Ferenc és Robert Schumann harmóniavilágán, ám ez a romantikus típusú harmonizálás Szalay Eleméernél nagy hatósugarú kifejezőerővé, drámai sodrásúvá válik, de mindig a jó ízlés és a magasrendű szakmaiság határain belül.”¹⁸

¹⁶ FEKETE Attila: „Étheri magasságok fölél”, *Bihari Napló* IV (1993) január 30/31.

¹⁷ EMŐDI János: *i.m.*

¹⁸ CSIRE József: *i.m.*

Szalai Elemér szerzeményei

(Az évszámok a műsorfüzetek alapján feltételezett bemutatót jelzik. Azoknál a műveknél, amelyek kéziratban fennmaradtak, „Ms.Mus” jelzést alkalmazok.)

Látomás zongorára	1928. március 15.	
Silhouette zongorára	1928. március 15.	
Sonatina zongorára		Ms.Mus
Alla marcia zongorára	1924. március 30.	
Trauermarsch zongorára		
Scherzo zongorára	1924. március 30.	
Erotic zongorára	1925. december 1.	
Valse comique zongorára	1925. december 1.	
Bagatelle zongorára	1958. március 26.	
Thema con variazioni e coda zongorára	1924. március 30.	Ms.Mus
Variációk = Thema e variazioni zongorára		Ms.Mus
Gavotte zongorára		Ms.Mus
Anyánkhöz zongorára	1957. június 22.	Ms.Mus
Nagyharang zongorára	1928. március 15.	Ms.Mus
Április 21 zongorára		Ms.Mus
Poema zongorára		Ms.Mus
Elegia zongorára	1957. június 22.	Ms.Mus
Humoreszk zongorára	1929. május 18.	Ms.Mus
cím nélküli zongoradarab		Ms.Mus
Akvarell zongorára	1947. június 19.	
Bölcsődal harmóniumra	1942. október 25.	
Korál előjáték és fuga	1942. október 25.	
Berceuse orgonára	1946. november 10.	
Előjáték és utójáték orgonára	1945. november 18.	
Két dal énekhangra és zongorára	1925. december 1.	
Zúzvara énekhangra és zongorára	1947. június 19.	Ms.Mus
Kis méh vagyok énekhangra és zongorára	1927. május 26.	Ms.Mus
Bolyongás azúr országban ének-zongora	1947. június 19.	Ms.Mus
Mit keresel piros rózsza ének-zongora	1927. május 26.	
Nem adom vissza a szemed ének-zongora	1947. június 19.	
c-moll előjáték és fuga orgonára	1945. július 13.	
Ima énekhangra és zongorára	1927. március 12.	
Fonódal énekhangra és zongorára	1927. március 12.	
Deus meus kórusmű szólístákkal	1947. június 19.	
Beata énekhangra és zongorára	1947. június 19.	
Kéri Ferenc leánya énekhangra, zongorára	1927. május 26.	
Négy dal kórusművek	1934. december 15.	
Dextera Domini kórusmű		Ms.Mus
Missa brevis négy énekhangra	1924. január 29.	

Veni sancte kórusmű basszus szólóval	1938. június 5.	
Genitori kórusmű	1938. április 3.	
Vonósnégyes	1925. december 1.	
Tantum vegyeskarra és zenekarra		Ms.Mus
Ave Maria szoprán és tenor szóló, zenekar		Ms.Mus

Szalay Elemér műveinek felsorolása nem lehet teljes, ha nem említem a „kulcsot”, a *Moduláció* című kis terjedelmű kézikönyvét, amelyet tanítványainak tartogatott és amellyel megnyitotta az összhangzattan világát. Ez a kéziratban maradt és a tanítványok kezén továbbvándorló zeneelméleti segédkönyv figyelemre méltó elméleti és gyakorlati útmutató. A hangnemről és a modulációról (a klasszikus, funkcionális dúr-moll hangrendszer) átfogó képet nyújt és korszerű szemléletmódot közvetít.

Nagyvárad város Zeneiskolájának két nyugodt tanéve volt, az első kettő. Anyagi biztonságuk évkönyvek készítését is lehetővé tette. Ezekből képet kaphatunk a tanévek történetéről, a tanári testület tagjairól, a növendékek tanszakonkénti névsoráról. Mindkét évkönyvben Szalay Elemér írta „A tanév történetéből” című fejezeteket, és közzétett egy-egy rövid tanulmányt is olyan témákkal, amelyek a tanítványokat különösen foglalkoztatták.

Az 1942–43-as¹⁹ évkönyvben „Az év története” című fejezetben többek között ezt írta:

„Az iskolaalapító Város vezetősége 2 évvel ezelőtt nem számíthatott ekkora fel lendülésre, nem kockáztathatta meg azt, hogy egy, esetleg túlméretezettnek bizonyuló intézmény meddő terheivel sújtsa költségvetését. Amikor pedig bizonyossággá vált a próbaév sikere, akkor már nem lehetett el sem kezdeni a tervezett kultúrpalota építését. Ma pedig ott tartunk, hogy a legmesszebbmenő jóindulat sem tudja a zeneiskolát átmeneti megoldásként nagyobb épülethez juttatni. Továbbfejlesztésről egyelőre csak minőségi értelemben lehet szó. Többet árt, mint használ az iskola jövőjének, ha rendszeresen az óradíjas tanárok gyakori cserélődése, mert ez rovására megy az oktatás folyamatosságának, eredményességének. (...) A tanári kar iskolán kívüli tevékenysége mind helybeli, mind másutt való szereplések révén mennyiségben és sikerekben meghaladta az első év teljesítményeit. Szűkre szabott évkönyvünk nem terjeszkedhet ki az év hangversenyinek feltárására, de a tavalyi évkönyvbéli vallomással szemben, mely nyíltan feltárta a helyi hangversenyélet sivárságát, örömmel szögezhető le a befejezett tény, hogy most már a legnagyobb művészek is szívesen és kockázat nélkül jönnek Nagyváradra. A zeneiskola pompás hangversenyzongorája a református Kultúrpalota termét avatta a komolyzene templomává.”

Végül következzenek az évkönyvekben megjelent két, apró tanulmány.

¹⁹ SZALAY Elemér (közr.): *Nagyvárad Város Zeneiskolája 1942–43. tanévi értesítő*. Nagyvárad, Háj-tájer és tsa. 1943.

Szalay Elemér: Melyik a legszebb hangszer? (1942)

Erre a laikusoktól többször felvetett kérdésre nem tudok felelni. Csak megcáfolni tudnám azt, aki felelne rá. Mert a kérdés alapjában véve hibás, homályos. A kérdező talán maga sem tudja, milyen szempontból akarja osztályoztatni, szépségversenyre küldeni a hangszereket. Hihetőleg nem a külső szépségükre gondol, hanem vagy a hangszínük sajátos szépségére, vagy arra a lelki gyönyörűségre, amelyet az egyes hangszerek a rajtuk előadható művek révén — azok minősége és mennyisége szerint— szerezhetnek.

Tehát ne tévesszük össze a színészt a szereppel. Sőt állapotjunk meg abban, hogy a hangszer még csak nem is színész, csupán orgánuma az előadóművésznek. Ez is lehet —önmagában véve— szép és szebb? Ízlés és hangulat kérdése, de lehet. A harangszó is szép.

Minden művész szerelmes a saját hangszerébe. Enélkül nem is lehetne művész. De jól tudja és —ha tud elfogulatlan lenni— beismeri, hogy hangszere mennyire eltérő, szinte ellentétes két osztályzatot nyerne egyfelől a hangszépesség, másfelől a sokoldalú használhatóság szemszögéből megítélve. Azaz minél szebb, minél színesebb, sajátosabb, kifejezőbb egy hangszer hangja, annál kisebb a hangterjedelme és annak a lehetősége, hogy egyidejűleg több szótalmot vezessen. Általános értékelés szerint nincs a világon szebb hang, mint az énekhang. Már akinek van. A legszürkébb, legsemlegesebb hangja pedig a zongorának van. Még a jónak is. Viszont nem véletlenség, hogy a zongora irodalma gazdagabb, mint az összes többi hangszereké együttvéve.

Egyszer egy román tanítványom megkért, hogy énekeljem el neki a Mondschein-szonátát. Nevetve figyelmeztettem, hogy azt zongorára írta Beethoven. „Tudom, csak rosszul fejeztem ki magam, mert románul gondolkoztam: a cânta (pe pian).” Akkor meg a nyelv primitívségén mosolyogtam. Nem volt igazam. Az I. tétel játszása közben beláttam, hogy nagyon is fején találja a szeget az a nyelv, amely minden muzsika ősforrásának és minden hangszerkezelés örök eszményképének az éneket nevezi. Nagyobb dicséret nem érhet zongoristát, mintha elismerik róla, hogy tud énekelni, az ének illúzióját kelteni a hideg bilentyűkön.

Ez az énektánzás a vonósok számára lényegesen jobb eredménnyel kecsegtető feladat, mert a maguk alkotta hangnak szuverén urai olyan vonatkozásban is, amelyről a zongoristák nem is ábrándozhatnak. A vonós hangszerek technikai kiaknázhatósága jócskán felülmúlja ugyan az ének szűk korlátait, de a zongorával, annak akkord-gazdagságával és polifón készségével hozzávetőleg csak a vonósnégyes veheti fel a versenyt. Hangerőben és terjedelemben még az sem egészen, csak a zenekar.

zongoraszonáta	vonósnégyes	szimfónia
rajz	pasztell	festmény

Bicegő hasonlat-sor, de arra jó, amire szántam: egyik sorban sem szabad értékfokozást keresni. Dürer rajzait nem kívánjuk kiszínezni.

Vonósok számára a legmagasabb műélvezet a vonósnégyes, általában a kamarazene. Ennél előkelőbb muzsika nincs. A legnagyobb komponisták legbizalmasabb vallomása. A család piederasztálra emelése az egyén és társadalom mellőzésével. (Kár, hogy a legtöbb hegedűs mégis inkább egyenként keresi azt a vélt magasságot, ahonnan lenézhet kísérő zongoristájára.)

Az ének irodalmában egészen más a helyzet. A vonósnégyesnek megfelelő vokális kvartett jelentősége elenyészik egyfelől a dalok, áriák, másfelől a kórusművek bőséges kincshalmazára között. Egyes hangszerekről lévén szó, a karének és a zenekar ezúttal nem érdekel bennünket. A vonós kamarazeneire is csak azért tettem néhány megjegyzést, mert az —ideális kivitelben— úgy szól, mintha egy hangszer volna. Csak ilyen hangszer, sajnos nincs és nem is lesz.

Az orgona a „hangszerek királynője”, a szinte korlátlan lehetőségei mellett nem képes maradéktalanul pótolni egy szál fuvalót sem! Pedig van ilyen felírású regisztere is. Ha más nem hiányzik belőle, hát a hangnak a játékosan való közvetlen, vérkeringéses kapcsolata, életszerűsége. A „vox humana” regiszter is csak külsőségeiben mímeli az emberi hangot. Énekelni még a zongorán is inkább lehet. A felébredhetetlenül alvó „királynő” döbbenetes szépségéről hallgatok, mert céлом éppen a favorit hangszerek árnyoldalainak kihangsúlyozása. A saját irodalmában egyiknek sincs árnyoldala, mint ahogyan a dinyenyeföldnek nem hibája az, hogy szőlőtermelésre kevésbé alkalmas.

Az önállóan pódiumképes hangszerek közül nem hagyhatom szó nélkül a hárfát sem, mert ennek hangját találják a legbehízelgőbbnek. Igazuk van. Ámde a nagy zeneszerzők nem szeretnek sokáig hízelegni. Feltűnően takarékosan kezelik a hárfát, a nagyzenekari partitúrákban is. Ők tudják miért. Gyenge színdarab az, melyet csak a primadonna szépsége tart műsoron.

A magasabb értelemben vett tartalmi, formai szépség keresőit nem túlságosan érdeklik az érzéki színhatások, fizikai gyönyörűségek. Az abszolút muzsikában, például egy Bach-fúgában szinte közömbös a hangszerek megváltatása, csak valami túl szép ne keveredjen közéjük.

Most már tudjuk melyik a legszebb hangszer? Nem érdemes folytatni ezt a céltalan portyázást. A zeneiskolának nem ilyen meddő vitákra és salamoni ítéletekre van szüksége, hanem olyan növendékekre, akik igenis szerelmesek a hangszereikbe. Legyenek is azok, de becsüljék meg a másét!

Szalay Elemér: Ki volt a legnagyobb zeneszerző? (1943)

Éppen olyan gyakori és sikertelen laikus-kérdés, mint a tavalyi évkönyvünkben érintett. („Melyik a legszebb hangszer”) Ez sem módja a zene iránti érdeklődésnek. Inkább nyugodjunk bele abba, hogy a zeneértés nem tartozik hozzá az általános műveltséghez. Akinek az egész Muzsikából elég volna egy odavetett nagy név, az ilyen alkalmi érdeklődő —éppen az általános műveltség nevében, amihez némi irodalmi jártasság valóban hozzátartozik— próbáljon előbb önmagának felelni az ilyen kérdésekre: Ki volt nagyobb? Goethe vagy

Shakespeare? Dante vagy Homéros? Merné-e valamelyiknek, vagy egy ötödiknek egy darabban odakinálni Paris almáját? Honnan gondolja, hogy művészetek talaján nincsenek ilyen távlatok, összehasonlítást kizáró szakadékok? Feltételezi egy festőről, hogy ilyen kérdésre —ha van is egy kiválasztott örök (?) ideálja a nagyok közül— hajlandó lesz Michelangelo mellől Leonardót kiselejtezni, vagy Rembrandtot amazokhoz egyáltalán hozzá is mérni? Hát lehet, szabad, illik szellemóriásokat egymással ökölvívóként kiüttetni, rangsorba préselni, mérce alá állítani? Úgy se látnók a mérce tetejét. No meg olyannyira más módon, más dimenzióban nagy az egyik, mint a másik, hogy akárhányszor kézenfekvőbb valamelyik nagy muzsikust egy más századbeli költővel, regényíróval, filozófussal, szobrásszal, festővel, építésszel párhuzamosítani, mint egy másik, talán kortárs és fajtestvér zeneköltőhöz hasonlítani, akinek végzetesen más az észjárása és kedélyvilága.

Ha mégis mindenáron ragaszkodunk az abszolút, „tenger színétől számított” magasságméréshez, akkor gondoljunk arra is, hogy a hegyek a legkritkább esetben magántulajdonai azoknak, akik a kilátótornyokat rájuk építették. A hegyeket az elődök hordták össze. Vannak olyan réteges, egymásba gyűrődő hegyláncolatai a muzsikának, amelyek csúcsok, tornyok, külön nevek nélkül is magasabbak volnának, mint más tájakon a magános sziklaóriások. Mert ilyenek is vannak. Viszont egy és ugyanazon alkotóművész több hegységben is dolgozott. Most mit mérjük rajta? Talán adjuk össze mennyiségileg a munkássága eredményeit? Akkor kiderül, hogy Beethoven harmadrangú komponista volt, mert termékenységben sokan messze felülmúlták.

Az egyes korszakok és műfajok tátongó stíluskülönbségein túl sokszor a népi sajátosság is zavarja az összehasonlító értékelést. Mert a zene sokat emlegetett nemzetközisége inkább csak a hallgatókra nézve áll fenn. A szerzőkön rendszerint átüt a fajtság, hol előnyükre, hol hátrányukra. (Német mélység, esetleg darabosság, francia báj, olykor üres felszíenség, stb.). Persze még a fajtság terén is gyakori az átkölcsönzés, előnyös keveredés. Händel, Gluck, Mozart a megtévesztésig tökéletes olasz muzsikát is írtak, a francia Berlioz Glucktól, Liszt Chopintól, az öreg Verdi pedig Wagnertől vett át akaratlanul egy kevés népi mellékízt is. Másfelől az is igaz, hogy olyan kizárólagosan és jellegzetesen német szerzők, mint Schubert, Schumann, Wagner, Brahms mégis idegebbek egymástól, mint mondjuk az oroszok az újabb franciáktól.

A címkérdés komolytalansága mellett is el kell ismernem, hogy a legnagyobbak között is vannak olyanok, akiket lehet és szokás összemérni, de akkor sem azért, hogy a végén okvetlenül valamelyik javára billentsük a szatócsmérleget. Ilyen ikercsúcsai a felhők fölötti örök-havasoknak Bach és Händel, majd egy évszázaddal később Mozart és Beethoven. Még azt is elárulhatom, hogy az előbbi kettő közül a nálam sokkal illetékesebbek szerint is Bach a még nagyobb. De minden tudományunk megáll arra a kérdésre, vajon akár előtte, akár utána volt-e Bachhoz mérhető zenei titán. Óvatosan csak annyit mondhatunk, hogy nagyobb semmi esetre sem volt. Bármennyire hódoljunk Pale-

strina s a többi olasz nagymester szelleme előtt —akik szintén nem a semmiből teremtettek— mégis elvitathatatlan, hogy Bach saját szakmájukban, a polifon stílusban kerekedett fölénk. Ezt a roppant világitótornyot azóta is mindenki csak alulról csodálja, ha ellát odáig. Pedig korántsem ment ki a divatból a polifon szerkesztési mód. Hoztak, és ma is hoznak sok újszerű és maradandó értéket felszínre e téren is. De mindez csak mellékajánás.

Annál nagyobb, új korszakot alkotó, tartalmi és formai fejlődést ért meg Bach után a homofon zene, vagyis az a szerkesztési mód, mely a dallam egyeduralma mögé csak háttérként, olykor elmosódó színpontokként veti oda a kísérő hangzatokat; míg a polifon stílus alapfeltétele a szólamok egyenjogúsága, egyidejű és mégis külön-külön élete, mely az összeütközések és egybefonódások láncolatából mintegy véletlenül szüli meg a hangzatváltozásokat.

Hogy a két irányzat között —a szerzők nagyságára való tekintet nélkül— melyik értékesebb: ez megint olyan szerencsétlen kérdés volna, mint az, hogy vajon a festészet vagy a szobrászat értékesebb-e. Nemde, a szobrásznak egy teljes dimenziónyi előnye van; ezzel szemben a festőé a színek, árnyékolások korlátlan uralma és az anyagtól, annak fizikai törvényeitől való mentesülés. Az alkotóművészen és témáján fordul meg, hogy az ábrázolásnak melyik módja részesül előnyben.

Valóban olyanformán viszonylik egymáshoz a polifon és homofon zene, mint a térbeli és sík ábrázolás. Az előbbit körbejárhatjuk, minden új nézőszögből új értelmét fedezhetjük fel. A másiknak csak egy értelme van, de azt az egyet hamarabb, megkapóbban tárja elénk. A nem-zenészek persze az utóbbit kedvelik inkább, a szakmabeliek pedig — mindkettőt.

Ez a kis kitérő magyarázatféle teszi lehetővé, hogy most egyszerűen azt mondhassam: Bach jobbra vésővel dolgozott, a 3 szonátafejedelem, Haydn, Mozart, Beethoven pedig, a műfaj természetéhez és évszázados fejlődéséhez illően, az ecsetkezelésnek juttattak több teret. Tudniillik a muzsika ugyanegy műben is szívesen látja a két szerszám szabadon váltakozó, vagy akár egyidejű használatát. (Festett dombormű.) Ezt tudták Bachék is, de amazok még jobban tudták és tágabb területen alkalmazták.

Amennyi rajongás árad Bach felé Mozart és Beethoven feljegyzéseiből, bizonyára nem kisebb lelkendezéssel szemlélte volna Bach is szellemi unokáinak szintén mérhetetlen magasba törését azon a másik úton, amelyet ő sem egészen dicstelenül kezdett Itáliából német földre átvezetni.

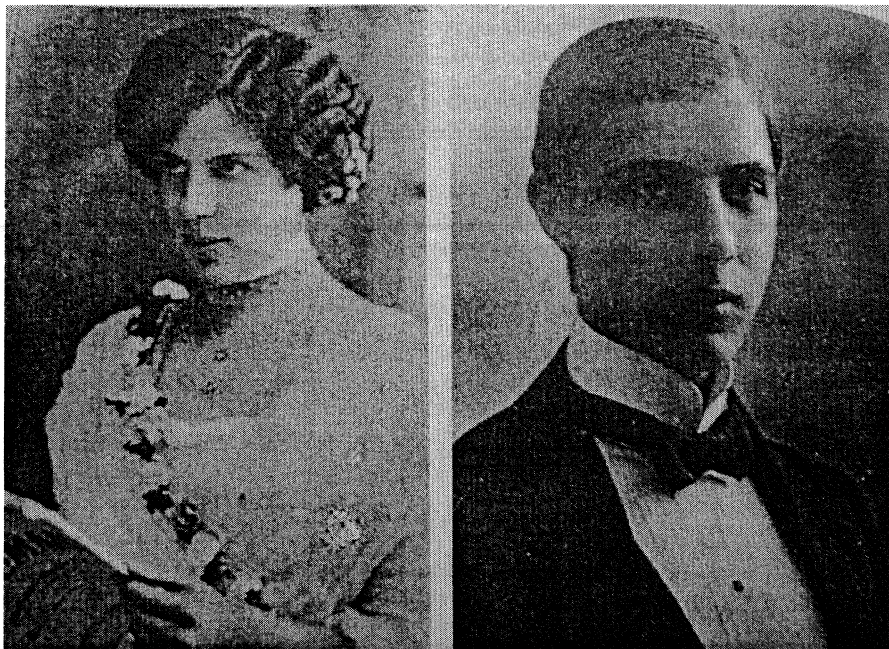
Kísérletet sem teszek annak megvilágítására, miért nem lehet a rangelsőség kérdését akkor sem eldönteni Mozart és Beethoven között, ha az ő korukat tekintjük a zeneköltészet aranykorának. Higgyük el egyszerűen, hogy Mozartot túlszárnyalni legfeljebb maga Mozart tudta volna, ha tovább él. Beethovenról még a laikusok is hallhattak annyit, kérdés nélkül is, hogy nem lehet kisebb másnál. Az ő nyugtalan alkotószelleme nemcsak másokhoz, hanem önmagához mérten is kanyarokat, és robbanásszerű továbbfejlődést mutat. Ez a továbbfejlődés vele sem zárult le ugyan, sőt kiterelvényesedett, de erről a „még tovább-

fejlődésről” kissé elfogult konzervativizmussal azt is lehetne mondani —hogy a hegyeknél maradjunk—, hogy a klasszikusok hótömegeit főként Beethoven gleccserei juttatták a romantikusok kies völgyein keresztül az új romantikusok kátyújába. Ha így volna, akkor sem tehetne róla senki sem. A korszellemnek a nagyok is függvényei, sőt hangszórói.

Zenetörténelmet nem volna szabad ennyire dióhéjba sűríteni. Ámde csupán a három legeslegnagyobb zeneköltőnek laikusok okulására való megnevezéséhez igazán nincs keresnivalónk az utolsó 100 esztendőben. A romantikusokkal különben is úgy vagyunk, hogy ha egynek megnyílik a Halhatatlanság kapuja, bemennek rajta vagy tízen. Be is mentek. De nem azért, hogy ott forradalmat csináljanak.

Minél több nevet sorolna fel valaki a legnagyobbak gyanánt, annál több támadási felületet nyerne a vád és önvád: miért van köztük ez, ha amaz nincs?

Már a negyedik legnagyobbat sem merném megnevezni, mert minden héten mást mondanék.

Szalay Stefánia és Szalay Elemér az 1910-es években.